

*Konferencja naukowa „Dzieje ludności żydowskiej
na ziemiach polskich i niemieckich w okresie od XV
do końca XVIII wieku”, Würzburg, 23–24 IX 2013 roku*

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2014.018>

Obszar dzisiejszych Polski i Niemiec stał się w późnym średniowieczu i nowożytności przestrzenią rozwoju społeczności żydowskiej. Pomimo wytworzenia się na tym terenie centrum kultury aszkenazyjskiej, nie można mówić jednak o homogeniczności ludności wyznania mojżeszowego. Wpływały na to zarówno różnice wynikające z chronologii powstawania gmin żydowskich, ich liczebności, warunków kulturowych, politycznych i prawnych ram działania, jak również gospodarczych możliwości rozwoju.

Asumpt do rozważań nad podobieństwami i różnicami w kulturze żydowskiej, jak i organizacji gmin żydowskich na obu obszarach dała konferencja naukowa, która odbyła się w dniach 23–24 września 2013 roku na Uniwersytecie Juliusza Maksymiliana w Würzburgu, pt. „Dzieje ludności żydowskiej na ziemiach polskich i niemieckich w okresie od XV do końca XVIII wieku”. Jej organizatorami były Polska Misja Historyczna przy Uniwersytecie Juliusza Maksymiliana w Würzburgu, Johanna-Stahl-Zentrum für jüdische Geschichte und Kultur in Unterfranken, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu (Instytut Historii i Archiwistyki) oraz Uniwersytet Juliusza Maksymiliana w Würzburgu, (Wydział Filozoficzny I, Katedra Historii Frankonii). Konferencja została zorganizowana przy wsparciu Bawarskiej Kancelarii Państwowej, Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej, Sparkasse Mainfranken i Sparkassenstiftung für die Stadt

Würzburg oraz objęta honorowym patronatem nadburmistrza miasta Würzburga Geoga Rosenthala.

Po przywitaniu wszystkich przybyłych przez nadburmistrza miasta Würzburga Geoga Rosenthala oraz życzeniach owocnych obrad, wygłoszono dwa referaty wprowadzające w zagadnienia dotyczące Żydów zamieszkujących tereny Niemiec oraz Polski. Pierwszy z referatów pt. „Zwischen Krise und Rekonsolidierung – Jüdisches Leben im deutschen Raum der Frühen Neuzeit” wygłosiła dyrektor Johanna-Stahl-Zentrum dr Rotraud Ries. W trakcie swojego wystąpienia wskazała na lukę w badaniach dotyczących Żydów aszkenazyjskich, pojawiającą się między 1519 rokiem, a okresem oświecenia, związaną z kryzysem zapoczątkowanym już w XV wieku wypędzeniem Żydów z miast Rzeszy, a następnie z terenów Bawarii, Saksonii czy Würzburga. Spowodowało to transfigurację życia Żydów, podobnie jak emigracja, między innymi, do Polski. Ten proces doprowadził do wytworzenia bardzo stabilnych wiejskich społeczności żydowskich, które funkcjonowały na obszarze Niemiec, aż do XX wieku.

Wprowadzenie w historię Żydów polskich przygotował dyrektor Instytut Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu, prof. dr hab. Jacek Wijaczka. Ze względu na jego nieobecność referat pt. „«Die goldene Epoche» der Juden in Polen – Legende oder Wirklichkeit?” został odczytany przez Stephanie Neumeister. Z odczytanego referatu wynikało, że sytuacja Żydów w Koronie była zdecydowanie lepsza niż w Rzeszy. Było tak zwłaszcza w XVI i XVIII wieku, kiedy zakładano nowe miasta, w których Żydzi, dzięki różnym przywilejom, chętnie się osiedlali. Ciągły wzrost pozycji społeczności żydowskiej w XVI wieku i ich wysoka pozycja w handlu zagranicznym uległy zahamowaniu w XVII wieku. Zwiększający się nacisk na tę grupę społeczną wynikał przede wszystkim z rosnącej roli Kościoła, walczącego z reformacją, której przejawem jest m.in. działalność jezuitska.

Pierwsza sesja tego dnia dotyczyła żydowskich instytucji oraz organizacji i została otwarta referatem pt. „The Council of Lithuanian Jews (Vaad Medinat Lita) 1623–1764” wygłoszonym przez dr Annę Michałowską-Mycielską (Uniwersytet Warszawski). Autorka przedstawiła proces kształtowania się Sejmu Żydów Litwy. Wyłonienie się tej instytucji z Sejmu

Czterech Ziem było związane z opodatkowaniem ludności żydowskiej na terenie Litwy. Najwspanialszym osiągnięciem, jakie można przypisać temu organowi, było wytworzenie kontaktów z instytucjami nieżydowskimi, co miało zapobiegać pogromom wśród tej grupy społecznej.

Próba przedstawienia rozwoju gmin żydowskich na obszarze Polski w XVIII wieku zajął się Mateusz Michalski (Politechnika Wrocławska). W referacie pt. „Die Geschichte der Synagoge in Tarnogród als Beispiel für die Entwicklung jüdischer Gemeinden im polnischen Raum im 18. Jahrhundert” autor omówił przemiany w strukturze obiektu oraz wpływający na nie aspekt społeczny. Struktura obiektu, jego usytuowanie w bezpośrednim sąsiedztwie rynku, a także rozmiary dorównujące Kościołowi katolickiemu pokazują, jak wysoką pozycję ekonomiczną i społeczną osiągnęła ludność żydowska w tym mieście.

Z powodu nieobecności referenta nie został wygłoszony wykład dr. Svjatoslava Pacholkiva (Institut für jüdische Geschichte Österreichs, St. Pölten) pt. „Vom Kahal zur Kultusgemeinde. Galizische Juden 1772–1790”.

Drugą sesję tego dnia, dotyczącą tematu miasta i wsi jako siedlisk żydowskich, rozpoczęła Gabi Rudolf (Uniwersytet w Würzburgu). W prelekcji pt. „Von Fastnachtshühnern und Schutzgeldzahlungen: Die Rahmenbedingungen jüdischer Wirtschaftstätigkeit in der Frühen Neuzeit an Beispielen aus Franken” niejako rozwinęła wystąpienie dr. Rotraud Ries. Autorka zwróciła uwagę, że na obszarze samej Frankonii występowały różnice w traktowaniu ludności żydowskiej. O ile nie mogła ona zamieszkiwać terenów biskupich, to na ziemiach rycerskich była chętnie przyjmowana. Na podstawie dwóch miejscowości – Arnstein (Würzburg) i Thüngen (Herren von Thüngen) – przedstawione zostały różnice, jakie występowały w prawach ludności żydowskiej.

Kolejny referat pt. „Frühneuzeitlicher Viehhandel im Spessart” wygłosił dr. Gerrit Himmelsbach (Uniwersytet w Würzburgu). Przedstawił on aktualny stan wiedzy o handlu zwierzętami na poziomie lokalnym, regionalnym i ponadregionalnym na obszarze Spessart, od późnego średniowiecza do wczesnego okresu nowożytnego. Handel był na tym terenie miał znaczenie krajowe, a jego rozwój był spowodowany bliskością Renu i Menu oraz wiodących tam szlaków transportowych.

Następny referat został wygłoszony przez Magdalenę Figurniak (Uniwersytet w Opolu). W swoim wystąpieniu pt. „The History of the Jewish Population in the Areas of the Zamoyski Latifundium during the Time of the Chancellor Line (15th-17th c.)” omówiła ona historię, rozwój i strukturę ludności żydowskiej w czasach funkcjonowania Ordynacji Zamojskiej. Wskazała również akty prawne oraz – na przykładach gmin żydowskich w Tarnogrodzie, Zamościu czy Szczebrzeszynie – podstawowe zagadnienia dotyczące społeczności żydowskich na Zamojszczyźnie.

Drugą sesję zakończył swoim wystąpieniem pt. „The Jewish Population in Kraków at the End of the 18th c.” dr hab. Konrad Wnęk (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie). Na podstawie badań statystycznych oraz opierając się na dokumentach, w tym rejestrach małżeństw, autor przeanalizował sposób kształtowania się liczby ludności wyznania mojżeszowego w dzielnicy żydowskiej Krakowa. Analiza wykazała, że pod koniec XVIII wieku Kraków zamieszkiwało ok. 4000–4500 Żydów. Wskazano również podział tej ludności ze względu na płeć, wiek i wykonywany zawód.

Drugi dzień konferencji został otwarty panelem dotyczącym książki, jako medium wspólnej, aszkenazyjskiej przestrzeni kulturowej. Anna Jakimyszyn (Kraków) rozpoczęła sesję referatem pt. „Hebrew Printers' Marks from Germany and Poland (16th–18th c.)”. Badaczka zaprezentowała temat pieczęci, którymi posługiwano się w żydowskich drukarniach na terenie Polski i Niemiec, zwracając uwagę na kwestie przemian historycznych, estetycznych i symbolicznych. Podkreśliła jednocześnie, że podstawowym ich celem była funkcja dekoracyjna. Niejako dopełnieniem tego tematu był referat wygłoszony przez Elisabeth Singer (Jüdisches Kulturmuseum Veitshöchheim) pt. „Drucke aus Polen in deutschen Genisafunden”. Wskazuje ona na odnalezienie np. w genizie synagogi w Veitshöchheimer dokumentów z Polski i Ukrainy. Poza drukami zawierającymi tetragram, odnaleziono również teksty świeckie, w tym najstarszy druk w języku jidisz pochodzący z 1534 roku z Krakowa.

Dr hab. Adam Kaźmierczyk (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie) rozpoczął drugi panel dotyczący zagrożeń zewnętrznych i ich ofiar, wygłaszając referat pt. „The Nobility, Jews and the Canon Law in the 18th c. Polish-Lithuanian Commonwealth”. Omawiając stosunki pomiędzy biskupami, właścicielami miast oraz Żydami, autor skupił się na zaznaczeniu

różnic pomiędzy traktowaniem Żydów przez Kościół katolicki i właścicieli miast. Mimo że większość społeczeństwa była katolikami, ciągły przyrost ludności żydowskiej cieszył właścicieli miast wbrew stanowisku Kościoła, który starał się temperować działalność Żydów.

Dr hab. Leszek Hońdo (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie) wygłosił drugi referat pt. „Märtyrer (Kadoschim) in Krakau nach den Krakauer Memorbüchern”. Wymieniając różne rodzaje śmierci, autor wskazuje na „mot kadosz” – zabicie dla uświęcenia Bożego, a więc męczeństwo. Na podstawie źródeł drukowanych, epitafiów, ksiąg pamięci, rejestrów sądowych i dokumentów urzędów odnaleziono 21 przypadków związanych z pogromami Żydów na terenie Krakowa w latach 1096, 1296 i 1348.

Podsumowaniem tematyki dotyczącej zagrożeń był referat wygłoszony przez dr hab. Tomasza Ciesielskiego (Uniwersytet Opolski) pt. „Jews in Times of War, Social and Political Riots in the Southeast of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 17th and 18th Centuries”. Liczne konflikty, które w owym czasie przetaczały się przez południowo-wschodnie rubieże Rzeczypospolitej Obojga Narodów, powodowały redukcję liczebności gmin żydowskich. Badacz podaje przykład pogromów na Ukrainie w 1648 roku, wskazując na to, że źródła żydowskie zawiązają ilość zabitych, prawdopodobnie pięciokrotnie, w stosunku do rzeczywistej ich liczby.

Klamrą spinającą w całość rozważania prelegentów był wykład dr hab. Jürgena Heyde (Uniwersytet w Halle-Wittenberg) pt. „Aschkenas u-Polin. Regionalität und Universalität im Spannungsfeld jüdischer Erfahrungen in der Frühen Neuzeit”. Podsumowując rozważania dotyczące Żydów polskich i niemieckich, zwrócił uwagę na to, że uniwersalność i regionalizm w traktowaniu społeczności są ze sobą sprzeczne. Omawiając różne szkoły badawcze, należy utożsamiać aszkenazyjczyka z Żydem pochodzącym z Niemiec, natomiast określenie „polin” z Żydem pochodzącym z Polski. Tego typu postrzeganie obu pojęć powoduje, że zauważamy różne odcienie kultury żydowskiej oraz rozgraniczamy zjawiska występujące w obu sferach.

Ze względu na bardzo rozległy obszar poruszanych zagadnień konferencja pozwoliła nakreślić wszechstronny obraz rozwoju gmin żydowskich między XV a XVIII wiekiem. Wyrazem różnych spojrzeń na tematy poru-

szane w trakcie konferencji były dyskusje, które niejednokrotnie rzucały nowe światło na omawiane zagadnienia, oraz pozwalały na wymianę myśli, a także doświadczeń uczestników i słuchaczy. Referaty zaprezentowane podczas symposium zostaną opublikowane w „Biuletynie Polskiej Misji Historycznej” w 2014 roku.

Mateusz Michalski (Wrocław)